

Формування системи композиційних закономірностей у молодших школярів на уроках образотворчого мистецтва

Анотація. У статті розглядається проблема формування системи композиційних закономірностей і знань у школярів молодших класів. Підкреслюється необхідність забезпечення позитивної мотивації у школярів до процесу малювання й творчості.

Ключові слова: образотворче мистецтво, школа, композиція, урок.

Abstract. The article considers the problem of forming a system of compositional laws and knowledge in primary school students. The need to provide positive motivation for students to the process of drawing and creativity is emphasized.

Keywords: fine arts, school, composition, lesson.

Постановка наукової проблеми. Актуальність дослідження проблеми образотворчого розвитку молодших школярів зумовлена такими факторами: специфіка культурно-інформаційного простору сьогодення з глобальним поширенням мас-медіа активізує широкий спектр естетичних факторів впливу на особистість (звук, відео, анімація, комп'ютерна графіка тощо), тому сучасні школярі частіше сприймають не просто окремо музичні або візуальні образи, а різноманітні форми їх взаємодії. Ознайомлення школярів з основами проблеми композиційної діяльності передбачено програмою образотворчого мистецтва, згідно з якою розглядаються теоретичні питання композиції, пояснюється процес роботи художника над картиною, розкривається послідовність роботи над сюжетним малюнком на основі спостережень навколишньої дійсності та з уяви, а також над ілюстраціями до літературних творів. Основи композиції розглядаються, щоб усвідомити створення художнього образу, виявити ідейний задум і передати змістові зв'язки у сюжетному малюнку.

В основі занять із сюжетної композиції лежить "виховання у школярів уміння передавати в малюнку з пам'яті та з уяви спостереження реальної дійсності, що сприяє більш глибокому вивченню методики викладання цього розділу образотворчого мистецтва в школі". Під час виконання ескізів сюжетної композиції на основі спостережень учні вчать бачити і зображувати природу, життя людей, їхні творіння, закріплюють набуті уміння передавати форму, пропорції, будову та колір натури. У процесі малювання на теми з пам'яті (на основі попередніх спостережень) і з уяви варто змоделювати певну ситуацію, персонажів малюнка, знайти його композицію, використовуючи в творчому процесі замальовки з натури пейзажу, різних предметів, людей

Отже, виникає необхідність у глибшому вивченні молодшими школярами основ композиційної діяльності на уроках образотворчого мистецтва. З цього випливає, що проблема розвитку образотворчої діяльності молодших школярів у плані формування навичок композиційної діяльності має комплексний характер і недостатньо ґрунтовно вивчена, а тому не знайшла повного відображення у педагогічній теорії і практиці.

Такий аспект як функціональний вплив засобів образотворчого мистецтва на розвиток умінь учнів використовувати прийоми композиції у процесі малювання, залишається поза увагою вчених. Це зумовило вибір теми дослідження: "Формування системи композиційних закономірностей у молодших школярів на уроках образотворчого мистецтва".

Мета статті: теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити педагогічні умови формування навичок композиційної діяльності молодших школярів на уроках образотворчого мистецтва.

Виклад основного матеріалу. Композиція в образотворчому мистецтві пов'язана з необхідністю передати основний задум, ідею твору найясніше і переконливо. Головне в композиції - створення художнього образу. Картини, написані в різні епохи, в абсолютно різних стилях, вражають нашу уяву й надовго запам'ятовуються багато в чому завдяки чіткій композиційній побудові.

Дійсно, якщо спробувати в класичних картинах що-небудь змінити, наприклад розмір полотна, співвідношення темних і світлих плям, кількість фігур, висоту лінії горизонту, цілісність композиції відразу руйнується, рівновага частин втрачається. Неможливість внести зміни до завершеної картини підтверджує силу впливу законів і правил композиції.

Композиційні прийоми повною мірою залежать від видів мистецтва. Разом із загальними закономірностями композиції кожен вид мистецтва має свою специфіку, і навіть один і той самий композиційний засіб може використовуватися по-різному.

У композиції важливо все - маса предметів, їх зорова "вага", розміщення на площині, виразність силуетів, ритмічні чергування ліній і плям, способи передачі простору і точка зору на те, що зображується, розподіл світлотіні, колір і колорит картини, пози і жести героїв, формат і розмір твору та багато іншого.

З чого ж починається робота над композицією? Навіть якщо спробувати розмістити на листі всього одну точку, то вже постає проблема, як її розташувати найкращим чином. Враження змінюється

залежно від переміщення точки на площині. Замість точки може бути будь-який об'єкт, наприклад одна людина або навіть натовп людей, якщо поглянути на неї з великої висоти.

Нові проблеми в композиції з'являються, коли до точки додається лінія, яка по суті складається з багатьох точок. Можна спробувати уявити ланцюжок з великої кількості людей і поглянути на нього з висоти - побачимо лінію.

У різних видах і жанрах образотворчого мистецтва (ужиткового, декораційно-театрального, дизайнерського й архітектурного) композиції ґрунтуються на загальних законах творчості, але мають і свої специфіку, особливості, що характерні лише для відповідного виду мистецтва. У композиціях різних видів і жанрів образотворчого мистецтва передача простору значно відрізняється одна від одної, внаслідок чого виділяють три види композиції: фронтальну, об'ємну і глибинно-просторову.

Фронтальна композиція характеризується двовимірністю (висотою і шириною), а інколи й невеликою глибиною. Ця композиція поширена в декоративно-прикладному мистецтві (розвиток композиції щодо вертикальних і горизонтальних координат), живопису, графіці (на плоскій картинній площині глибина передається ілюзорно), рельєфі (на плоскій формі з барельєфом чи горельєфом), якщо третя координата - глибина - має підлегле значення.

Об'ємна композиція відповідає побудові форми в трьох вимірах, трьох основних просторових координатах (висоті, ширині і глибині). Вона передбачає огляд об'ємної форми з усіх боків і використовується в скульптурі.

Глибинно-просторова композиція використовується при створенні з різних матеріальних предметів (скульптур, меблів, стендів) обладнаного й оформленого інтер'єру, екстер'єру чи іншого відкритого простору (виставочного залу, сцени театру, жилої кімнати, архітектурного ансамблю)

Для успішного навчання дітей тематичного малювання в школі, правильного розвитку в них образного мислення й творчих здібностей вчителю образотворчого мистецтва потрібно розуміти особливості дитячого малюнка, починаючи з малюнків дітей дошкільного віку, знати обсяг умінь і навичок учнів 1-4 класів у цій галузі. Вивчення робіт дітей дошкільного і молодшого шкільного віку, правильне розуміння розвитку просторової уяви і просторового зображення в них допоможе вчителю активніше розвивати у дітей спостережливість, уміння вивчати навколишнє життя і зображувати бачене в малюнках, допоможе кращому розумінню дитячих прагнень.

Діти починають малювати вже в 1-2 роки. В цьому віці майже всі багато малюють, і, звичайно, за уявленнями, а не з натури. Отже, до перших примітивних просторових зображень дитина приходить ще в дошкільному віці. Вчителю корисно знати характер і особливості малюнків дошкільнят. Вперше дитина малює тому, що захоплюється процесом появи ліній від олівця. Таке малювання має характер гри, коли дитина захоплюється намальованими нею рисочками.

Далі дитина переходить до малювання замкнутих кривих, кружечків. Дитина тлумачить свої зображення по-різному, даючи які завгодно назви своїм кружечкам (наприклад, "Це - мама").

Згодом дитина намагається надати змісту своєму малюнку, прагне передати характерні ознаки предмета. Улюбленою темою дітей є зображення людини, відомих їй тварин.

До зображення людини дитина підходить по-своєму: частини тіла вона малює, якщо вона знає їхні функції (за допомогою ніг людина ходить, руками бере предмети, очима бачить, ротом їсть, носом дихає). Усе це дитині стає відомо не зразу. Спочатку дитина малює лише голову й ноги, потім - голову, ноги й руки, а ще згодом - і тулуб, до якого кріпляться руки й ноги.

Часто на малюнку дитина виділяє як основу зовсім другорядні елементи (прикраси - бант, ґудзики, брошка), яким вона, захоплюючись, надає більше уваги. Щоб підкреслити їх значущість, ці другорядні елементи дитина зображує занадто великими.

Від зображення окремих предметів діти дуже швидко переходять до складних просторових зображень групи предметів. Цей перехід відбувається незалежно від досягнутого успіху в зображенні окремих предметів.

Спершу діти розміщують усі предмети на одній лінії, а решту місця залишають вільним.

У малюнках дитина виявляє характерні ознаки зображуваних предметів і логічно поєднує їх, допускаючи для повнішої передачі своєї думки певну умовність (прозорі стіни будинку, розріз зображуваного предмета тощо). Тут вже виявляються елементи простору. Так, малюючи будинок, дитина зображує людей у хаті, меблі, тобто передає все це ніби через прозору стінку.

Матеріалом для малювання є весь навколишній світ: люди, будинки, природа, тварини, птахи - все, що справляє на дитину найбільше враження, запам'ятовується їй. Дошкільники малюють в основному за уявленнями, а не з натури. При цьому їх не турбує мала подібність до зображуваного предмета і якість виконання. Вони прагнуть передати в малюнку свої знання і уявлення про предмети й навколишню дійсність.

Діти 3-4 років малюють те, що вони знають про речі, а не малюють річ такою, якою бачать її. Малюючи стіл, діти показують його кришку в плані і домальовують знайомі їм чотири ніжки стола.

Діти 5-7 років предмети розміщують у два, три, чотири ряди, один над одним, вони не сприймають предметів, загороджених іншими.

З роками дитина прагне передати свої просторові враження від спостереження натури і поверхню паперу сприймає як поверхню землі, на якій розміщує все, що бачить.

Тут варто звернути увагу дітей на вертикальне положення будівель, дерев, посилаючись при цьому на натуру.

Діти 6-8 років починають реальніше зображувати пейзаж у перспективі. У цей період особливо важливо розвивати в дітей спостережливість простору і предметів, свідоме ставлення до форми їх, уміння переносити бачене на площину аркуша.

Особливе значення в розвитку просторової уяви учнів має правильне розуміння вчителем складного процесу дитячого сприймання простору. Форма, величина та розташування предметів сприймаються у певних межах константно: предмети фіксуються в уяві такими, якими вони є насправді, а не такими, як їх сприймає зір у просторі, тобто, як вони відбиваються на сітківці дитини. Так, обручку, ґудзик чи сковорідку діти сприймають як круглі предмети, хоч вони перебувають у перспективному положенні щодо ока і дають на сітківці відбитки у формі еліпсів.

Константність сприймання форми, величини і взаємне розміщення предметів позначається на їх зображенні. Учитель має це враховувати й розвивати в учнів спостережливість, уміння вивчати навколишнє життя і передавати побачене в зображеннях.

Неправильне визначення пропорцій у зображуваних предметах властиве малюнкам дітей будь-якого віку. Це пояснюється низьким рівнем знань, мало розвиненим окоміром. Подібні помилки в дитячих малюнках зникають у міру нагромадження свідомих спостережень і зображень, а також загального і розумового розвитку дітей. Лише в наполегливій і систематичній праці можна досягти значного успіху в передачі дітьми правильних пропорцій зображуваних предметів у просторі.

Правильне зображення предмета в просторі досягається в процесі всебічного вивчення справжнього й перспективного виду предметів, за допомогою різних систематичних вправ, передбачених шкільною програмою з малювання, мета яких - навчити дітей графічно передавати свою думку. Варто навчати дітей правильно бачити форму, розуміти і зображувати її на площині такою, якою вона їм здається. Для цього треба розвивати в дітей спостережливість, уміння порівнювати частини предмета і самі предмети один з одним, знаходити їх характерні особливості.

Діти 7-8 років добре сприймають плоскі форми (квадрат, прямокутник, трикутник, коло, еліпс, багатокутник), вчать визначати пропорції. У цей віковий період років дитина дедалі більше захоплюється просторовим зображенням, коли для неї розкриваються такі поняття, як "вгорі - низу", "справа - зліва", "ближче - далі" тощо.

На розвиток спостережливості, окоміру, вміння порівнювати, композиційно правильно розміщувати предмети на малюнку і послідовно вести роботу вчитель звертає увагу вже з перших уроків. Він вчить учнів оволодівати прямою лінією і її напрямом (горизонтальним, вертикальним, похилим), знаходити середину лінії, правильно тримати альбом під час малювання і користуватися олівцем і гумкою, розміщувати зображення на аркуші і методично правильно вести і закінчувати малюнок. Зображуючи плоскі й умовно-плоскі предмети, що мають незначну товщину, у фронтальному положенні, учні молодших класів мають навчитися зображувати двовимірні предмети з їхніми характерними особливостями і вміти порівнювати предмети один з одним.

Для спостереження і зображення варто обирати прості, знайомі і зрозумілі дітям предмети. Завдання з малювання варто методично обґрунтовувати, за принципом послідовного ускладнення об'єктів зображення і поступового підвищення вимог до завершення й точності зображення.

Паралельно з малюванням умовно-плоских тіл у фронтальному положенні з природи в 1-2 класах треба привчати учнів спостерігати й визначати різницю у розмірах предметів, а також розташування їх у просторі ("ближче" і "далі"), правильно сприймати навколишнє життя, розуміти його і вміти зображувати бачене, а також передавати в малюнках нескладний сюжет казки, оповідання чи розповіді вчителя, свої враження від побаченого під час відпочинку влітку, екскурсії.

За програмою з тематичного малювання на розвиток цих умінь відводиться значна кількість годин, і їх треба вміло використати.

Тематичне малювання є важливим розділом малювання і потребує формування вміння передати на малюнку те, що учень може розповісти на задану тему.

Основою тематичного малювання є спостереження та уява. Вчитель на уроці з тематичного малювання повинен "скеровувати увагу учнів на навколишню дійсність, вчити їх аналізувати бачене, відбирати з нього характерне, запам'ятовувати його". Варто пам'ятати, що учні перших класів не мають ще цілком правильного уявлення про навколишні предмети і реальну дійсність. Тому завдання вчителя - допомогти їм правильно сприймати і зображувати бачене.

У дітей молодшого шкільного віку ще не розвинуто критичне ставлення до своїх малюнків, тому вони з великим бажанням беруться за виконання дуже складних завдань з тематичного малювання.

У малюнках на задані теми учні 1-4 класів довірливо розкривають свій внутрішній світ, передають графічними засобами те, що прагнуть сказати на цю тему відповідно до свого розуміння і образотворчих здібностей.

Малювання на теми з навколишнього життя, що ґрунтується на цілеспрямованих спостереженнях ("Мій рідний дім", "Пори року"), допомагає учням правильно спостерігати й зображувати дійсність, розвиває творчі здібності, пам'ять. Після виконання одного-двох таких малюнків перед першокласниками доцільно поставити завдання проілюструвати народні казки ("Колобок", "Півник і Курочка", "Рукавичка") або вірші про пори року, прочитані вчителем, в яких образами ілюстрацій є птахи, тварини, предмети пейзажу (дерева, річка, будинки).

У 2-4 класах, малюючи за спостереженням і за пам'яттю такі теми, як "Спогади про літо", "Фруктовий сад", "Святкова вулиця", "Зимові розваги", "Новорічне свято", "Льодохід", діти вчать

зображувати людину в русі в зв'язку з образами тематичного малюнка. Тому учням з метою удосконалення малювання птахів, тварин і людини в єдності з пейзажем доцільно давати для ілюстрування такі літературні твори, як "Заєць та їжак" І. Франка, "Тече вода з-під явора", "Садок вишневий коло хати" Т. Шевченка, "Казка про рибачка і рибку" О. Пушкіна.

Щоб успішно навчати тематичного малювання вчитель має знати, які ключові компетентності учнів 1-4 класів формуються у цій галузі. Малюнки на теми в 1-2 класах учні виконують, як правило, за пам'яттю та за уявленнями, на основі попередніх спостережень. Учні 3-4 класів використовують зарисовки з природи.

У бесіді з тематичного малювання вчитель пояснює учням, що про свої враження вони можуть не лише розповісти усно або письмово, а й зобразити їх на малюнку. Для цього треба обрати один з найцікавіших епізодів, уявити собі свій майбутній малюнок. Потім легенькими тонкими лініями позначити основні предмети. Головне (композиційний центр) виділити розміром, відповідним розміщенням, кольором. Закінчується робота детальним промальовуванням предметів і передачею кольору. Теми малюнків дає вчитель або їх обирають самі учні.

Виконуючи програмні завдання на уроках з тематичного малювання, учні вчать реалістично передавати на малюнку свої враження від спостережуваної дійсності чи прочитаного літературного твору. Вчитель має подбати про творче, виразне і грамотне виконання малюнка на тему чи ілюстрації.

Уважно й ретельно підходячи до графічного вирішення учнями теми, вчитель виховує в них віру в свої сили і намагається зберегти їхню індивідуальність у творчій роботі. Підтримуючи творче начало у виборі змісту теми, його розкритті, сміливості задуму і виконання, в разі потреби учням початкових класів треба підказувати посильні сюжети для вирішення певної теми і не вимагати об'ємних вирішень компонентів композиції (будівель, транспорту, птахів, тварин тощо), які діти найчастіше зображують у фронтальному положенні без передачі перспективних змін їхньої форми. Збереження виразності дитячого малюнка полягає в яскравій передачі характеристики образів персонажів, їхнього зв'язку з усіма елементами композиції, зорової гармонії різноманітних форм і кольорового вирішення.

Отже, дбати про грамотне виконання тематичного малюнка - означає вчити учнів початкових класів компонувати його (ознайомлювати з основними правилами композиції), правильно зображувати форму, пропорції та колір образів композиції та передавати елементарні просторові явища.

Висновки. Композиція - це побудова художнього твору, обумовлена його змістом, характером і призначенням. Художники використовують композицію як універсальний засіб, щоб створити живописне полотно, скульптуру або витвір декоративно-прикладного мистецтва, добитися їх образної та емоційної виразності. У різних видах і жанрах образотворчого мистецтва композиції ґрунтуються на загальних законах творчості, але мають і свої специфіку, особливості, що характерні лише для відповідного виду мистецтва. У композиціях різних видів і жанрів образотворчого мистецтва передача простору відрізняється одна від одної, внаслідок чого виділяють три види композиції: фронтальну, об'ємну і глибинно-просторову.

На основі аналізу психолого-педагогічної та методичної літератури, а також власних спостережень уроків образотворчого мистецтва у початковій школі нами виявлено, що загальний недолік педагогічної теорії і практики - недостатня спрямованість на використання формування у молодших школярів навичок виконання тематичної композиції.

Список використаних джерел:

1. Алёхин А.Д. Изобразительное искусство: художник, педагог, школа. М.: Педагогика, 1984.
2. Антонович Є.А., Проців В.І., Сенд С.П. Художні техніки в школі. К.: ІЗМН, 1997.
3. Бучинський С.Л. Основи грамоти з образотворчого мистецтва. - К.: Мистецтво, 1981.
4. Верб В.А. Искусство и художественное развитие учащихся. - Л.: Наука, 1977.
5. Трач С.К. Уроки образотворчого мистецтва. 2 клас. Тернопіль: Навчальна книга - Богдан, 2007.
6. Трач С.К. Уроки образотворчого мистецтва. 3 клас. Тернопіль: Навчальна книга - Богдан, 2007.
7. Трач С.К. Уроки образотворчого мистецтва. 4 клас. Тернопіль: Навчальна книга - Богдан, 2005.
8. Шевнюк О.Л. Теорія і практика мистецької освіти майбутніх учителів у вищій школі. К.: НПУ, 2004.